RI XOKOQ'A'

RUSAMAJIB'AL TIJONEL
RUCHOLB'AL WUJ

Tz'ib'anel: María Alicia Telón
B'anöy Wachib'äl: Margarita Ramírez

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística / PRODIPMA
Guatemala, 1992

RI XOKOQ'A'

RUSAMAJIB'AL TIJONEL
RUCHOLB'AL WUJ

Tz'ib'anel: María Alicia Telón
B'anöy Wachib'äl: Margarita Ramírez

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística / PRODIPMA
Guatemala, 1992

Colección:	Materiales Educativos No. 23
Serie:	Kaqchikel. área de Lenguaje, No. 7
Directora de la Colección:	Guillermina Herrera Peña
Editor:	Ernesto Loukota Soler
Autora:	María Alicia Telón
Ilustraciones:	Margarita Ramírez
Diagramador:	Carlos Rafael Figueroa
Correctores de Estilos:	Martín Chacach
	Rolando Chacach

RUTZIJOB'AL WUJ

Re wuj re' rub'ini'an RUSAMAJIB'AL TIJONEL roma xtik'atzin chi re ri tijonel richin xtusamajij ri wuj rub'ini'an RI XOKOQ'A', re wuj re' tz'ib'an kichin xtaq ak'wala' e koköj, e ch'uti'n. Chupan ri wuj RI XOKOQ'A' e k'o pach'un taq tzij, e k'o ojer taq tzijonïk; ri RUSAMAJIB'AL TIJONEL xa jun tob'äl richin yek'ut ye'etamäx re tzij re'.

Chupan re wuj RUSAMAJIB'AL TIJONEL xtikïl ri tijonela' achike rub'anikil xtikik'wa'j ri jujun tzijonïk. Yalan k'atzinel chi ri ak'wal nikikot ta, taq nib'erila' ri ramaj richin nutz'et nusik'ij ri ruwuj; nab'ey xa kan xa xe tirak'axaj ri sik'inïk nub'än ri tijonel, wi nurayij tuchapa' rija' ri sik'inïk, jeb'el tiq'ax chi ruwäch, tib'e'apon pa ruwi' janipe' ri nutz'et nusik'ij chi ruwäch ri ruwuj, tusolo' rij ri jujun k'ayewal yerïl, tutzijoj janipe' ri nikoje' kan pa ruwi', kerukusaj ri k'ayew taq tzij yeretamaj, kan kerub'ana' ri utziläj taq tzij yeretamaj, man kerumestaj janipe' ri ch'ab'äl e retaman.

RE RUSAMAJIB'AL TIJONEL ruk'wa'n ri RURAYB'ÄL TIJONÏK, RI RUB'EYAL TIJONÏK, RI RETAL ETAMANÏK, chuqa' ruk'wa'n pa ko'öl ri ruwachib'äl ri ruxaq wuj akuchi' k'o wi ri tzijonïk k'atzinel chi nisamajïx.

Ütz ta ri' xtik'atzin ta chi re ri tijonel re jun wuj re', richin ri ak'wal xtikikot ta chi rij ronojel ri xtik'ut chi ruwäch, man ta xtumestaj xtumalij ri qach'ab'äl ri qak'aslen röj kaqchikeli' winaqi', xtub'än ta pa ruk'aslen ronojel ri utziläj taq b'anob'äl.

Janíla matyox chi re ri q'atb'äl tzij richin ri tinamït Holanda, janíla matyox chi re ri nimaläj molaj taq tinamït kib'ini'an Naciones Unidas; koma rije' xsamajïx re wuj re'.

....

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi nunik'oj rij ri wuj.

RIJ RI WUJ

RETAL ETAMANÏK

Xretamaj ri ak'wal nunik'oj rij ri wuj, jeb'el xretamaj achike nik'atzin wi rij ri wuj.

RUB'EYAL TIJONÏK.

Tab'ij rat tijonel chi ke ri ak'wala' chi tikinik'oj RIJ RI WUJ. Nab'ey tikitz'eta' ri ruwäch k'a ri' tikitz'eta' ri chi rij.

Ke'ato' chi rub'ixik achike e k'o chi ruwäch ri wuj, wi rije' man kan ta yetikïr nikib'ij ronojel:
jun kumätz
jun ka'i' tz'ib'

Tasolo' chi kiwäch achike nikib'ij ri tz'ib':
RI XOKOQ'A', ja ri' rub'i' ri wuj.
Juan Yool Gómez, ja ri' rub'i' ri achin xtz'ib'an re wuj re'.
Margarita Ramírez, ja ri' rub'i' ri xtän xnuk'un re wuj, chuqa' xerub'än ri achib'äl.
Universidad Rafael Landívar.
Instituto de Lingüística, ja ri' ri nimaläj tijob'äl jay akuchi' xsamajïx wi re wuj re'.

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' achike nik'atzin wi RIJ RI WUJ, ke'awak'axaj, tatz'aqatsaj ri kitzij wi k'atzinel.
RIJ RI WUJ nik'atzin richin chi niqetamaj:
Rub'i' ri wuj.
Achike winäq xtz'ib'an.
Achike winäq xnuk'un, xcholajin ri samaj.
Achike winäq xb'anun ri achib'äl.
Akuchi' xsamajïx wi ri wuj.

Tak'utuj chi ke achike rub'i' ri wuj, ke'ato' wi man yetikïr ta nikitzolij ri atzij. Tab'ij chi ke chi qonojel k'o qab'i', tab'ij ri ab'i' rat chi ke k'a ri' tikib'ij kib'i' rije' chi kijujunal; ke re' tab'ij rat chuqa' rije'.

Yïn nub'i'.

RI XOKOQ'A'. Tasolo' chi kiwäch.

Tak'utuj chi ke achike ruq'ajarik, achike nuya' chi tzij rub'i' ri wuj; wi man yetikïr ta nikib'ij, ke'ato'. Tasik'ij ka'i' b'ey chi kiwäch ri tzijonïk tz'ib'an pa waqi' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj rub'ini'an RI KUMÄTZ RIK'IN RI XOKOQ'A'. Tasolo' chi kiwäch.

Tikinik'oj ronojel ri kiwuj, k'a ri' tak'utuj chi ke achike je' xekïl chupan; tatz'aqatsaj ri kitzij wi k'atzinel.

E k'o:
tzijonïk

ojer taq tzij
pach'un taq tzij
chikopi'
che'
kotz'i'j
q'ayïs

Tak'utuj achike e k'o chi rij ri wuj.

Rujey ri kumätz

Tzib'

Tasik'ij chi kiwäch achike nikib'ij ri tz'ib', achike nikiq'ajuj chuqa'.

Tab'ij chi ke chi man tikimestaj achike nik'atzin wi nikinik'oj RIJ RI WUJ. Jun ka'i' ak'wala' tikikamuluj achike nik'atzin wi, takamuluj chuqa' rat chi kiwäch richin nik'oje' kan pa kiwi', nich'ike' kan pa kijolon.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri nab'ey ruxaq wuj.

RUXAQ WUJ
• (1)

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri nab'ey ruxaq wuj.

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikijaqa' ri kiwuj pa nab'ey ruxaq, tasik'ij ka'i' mul chi kiwäch ronojel ri nub'ij chi ruwäch ri ruxaq wuj.

Tab'ana' re jun ka'i' kutunïk re' chi ke:

— ¿Achike rub'i' re wuj re'?
— ***RI XOKOQ'A', rub'i' re wuj re'.***

— ¿Achike nuya' chi tzij rub'i' re wuj re'?
— ***Ja ri jun jeb'el ok mama' setesik jux ni k'oje' chi kaj taq k'o mismïl jöb', rusumal jöb', taq k'o chuqa' q'ij, wuqu' rub'onil, achi'el rub'anun rub'onil ri kumätz k'o chi rij re wuj re'.***

— ¿Achike qawinaq xtz'ib'an re wuj re'?
— ***Jun achin rub'ini'an Juan Yool Gómez ri qawinaq xtz'ib'an ri wuj re'.***

— ¿Achike winäq xb'anun ri achib'äl?
— ***Jun xtän rub'ini'an Margarita Ramírez xb'anun ri achib'äl.***

— ¿Akuchi' xsamajïx wi re wuj re'?
— ***Pa Instituto de Lingüística richin ri nimaläj tijob'äl jay rub'ini'an Universidad Rafael Landívar, xsamajïx wi re wuj re'.***

— ¿Achike tinamït xb'an wi re wuj re'?
— ***Pa nimaläj tinamït xb'an wi re wuj re'.***

— ¿Achike juna' xb'an re wuj re'?
— ***Chupan ri juna' 1,991 xb'an re wuj re'.***

Tikijunumaj ri nab'ey ruxaq wuj rik'in ri RIJ WUJ. Tikinik'oj achike ri junan nub'ij, achike ri man junan ta. Tikitz'eta' chi xa xe ri ruk'isib'äl cholaj tzij man k'o ta chi ruwäch RIJ RI WUJ, akuchi' nub'ij wi:
Ri nimaläj tinamït Guatemala akuchi' xb'an wi re wuj re'.
Ri juna' 1,991 taq xb'anatäj re wuj re'.

Tak'utuj chi ke achike nik'atzin wi ri nab'ey ruxaq wuj, ke'ato' wi man yetikïr ta nikitzolij ri atzij.
Ri nab'ey ruxaq wuj nik'atzin richin chi niqetamaj:

Rub'i' ri wuj.
Rub'i' ri winäq xtz'ib'an ri wuj.
Rub'i' ri winäq xb'anun ri achib'äl chupan ri wuj.

Rub'i' ri jay xsamajïx wi ri wuj.
Rub'i' ri tinamït xb'an wi ri wuj.
Ri juna' xb'anatäj ri wuj.

Chi kijujunal tikisik'ij rub'i' ri wuj, ka'i' b'ey.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri ruka'n ruxaq wuj.

RUXAQ WUJ
•• (2)

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri ruka'n ruxaq wuj.

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikijaqa' ri kiwuj pa ruka'n ruxaq, tasik'ij ka'i' b'ey chi kiwäch ronojel ri nub'ij chi ruwäch ri ruxaq wuj. Tasolo' chi kiwäch ronojel ri nub'ij:

Nab'ey mul xelesäx re wuj re': pa juna' 1990.
Ruka'n mul xelesäx re wuj re': pa juna' 1991.

Molaj wuj: Ojer taq tzijonïk richin Guatemala, wuqu' rajlab'al.
Tanaj wuj: Kaqchikel, ka'i' rajlab'al.
Ri k'amöl b'ey pa ruwi' ri samaj: Ya Guillermina Herrera Peña.
Ri uk'wayon rucholajen ri samaj: Ma Moris Polanco Barrera.
Ri xmolon ri samaj: Ma juan Yool Gómez.
Ri xnik'on xchojmirisan ri tz'ib': Ma Martín Chacach Cutzal.
Ri xnuk'un ri samaj, xb'anun ri achib'äl: Xta Margarita Ramirez.
Ri juna' xb'an ri samaj: Pa 1991, pa nimaläj tijobäl jay Universidad Rafael Landívar, pa nimaläj tinamït Guatemala.

Tak'utuj chi ke chi kijujunal achike nik'atzin wi ri ruka'n ruxaq wuj. Tab'ana' jujun k'utunïk chi rij ri k'a ri, tasolo' qa chi kiwäch.

Tatz'ib'aj chi ruwäch jun nim wuj ri rub'i' ri molaj wuj chuqa' ri rub'i' re wuj re'. Ke'aq'olij, ke'ab'ajij chi ruwäch jun xan pa tijob'äl jay akuchi' ye'atijoj wi ri ak'wala'. Ke ri' chuqa' tab'ana' chi ke ri kib'i' ri jujun tzijonïk nisik'ij q'ij q'ij, ri e tz'ib'an chupan re wuj re'.

Ke re' tab'ana' chi re:

"OJER TAQ TZIJONÏK RICHIN GUATEMALA"

"RI XOKOQ'A"

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike e tz'ib'an chupan re wuj chuqa' achike yek'atzin wi.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xretamaj ri ak'wal achike e tz'ib'an chupan re wuj chuqa' achike yek'atzin wi.

3

Rat ak'wal, rat xtän, rat ala':

Rik'in ronojel qakikoten niqaya' re xti wuj re' pan aq'a'.

Re xti wuj re' nutzijoj k'iy xtaq kitzij kan ri qati't qamama', ri yalan e jeb'el ok; roma k'a ri' niqajo' chi rat chuqa' nawetamaj ta.

Tasik'ij chi jujun re xtaq tzij re', xa yalan na wi xkakikot xtawetamaj; jo k'a taq xtawetamaj niqajo' chi tatzijoj kik'in ri xtaq awachb'il, kik'in ri ate' atata' xa ke ri' k'a chuqa' rije' yalan xkekikot xtikinataj ri kitzij ri qati't qamama'.

Ronojel re xtaq tzij re', jun chi ke ri sipanïk kiya'on kan ri qate' qatata', roma k'a ri' man niqajo' ta niqamestaj, xa ruk'amun chi niqasamajij chuqa' niqanimirisaj ruk'ojlen.

Rik'in rusik'ixik re xtaq tzij re' nawetamaj chi ri q'ach'ab'äl man k'ayew ta rutz'ib'axik, xa roma k'a ri' k'atzinel chi rat xke'atz'ib'aj xtaq tzij, xke'atz'ib'aj ta ronojel ri nalöx pan awänima, ronojel ri anojib'al ke ri' niqaya' ruq'ij, chuqa' rukusaxik ri qach'ab'äl.

Taq rat xtawetamaj xtasik'ij ruwäch wuj chuqa' xtawetamaj xkatz'ib'an, qonojel xkqjkikot awik'in.

Jo ta ri Ajaw xtusipaj ri arayb'äl.

RUXAQ WUJ

••• (3)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tasik'ij ka'i' b'ey chi kiwäch ri ak'wala' ronojel ri tzij tz'ib'an chi ruwäch ri rox ruxaq wuj, rije' xa xe tikak'axaj.

Tasolo' chi kiwäch janipe' tz'ib'an chi ruwäch re ruxaq wuj re', k'a ri' tab'ana' jun ka'i' k'utunïk chi rij; ke'ato' ri ak'wala' wi k'atzinel:

— ¿Achike nutzijoj re xti wuj re'?
— K'iy kitzijon kan ri qati't qamama'.

— ¿Achike najowäx chi iwe taq xtiwetamaj ri kitzij ri qati't qamama' tz'ib'an chi ruwäch re wuj re'?
— Chi xtiqatzijoj ta chi ke ri qachib'il, chi ke ri qate' qatata'.

— ¿Achike ruk'amon chi niqab'än kik'in ri kitzij qati't qamama'?
— Chi niqasamajij chuqa' niqanimirsaj ruk'ojlen.

— ¿Achike nawetamaj rik'in rusik'ixik re xtaq tzij re'?
— Chi ri qach'ab'äl man k'ayew ta rutz'ib'axik.

— ¿Achike ruq'ij taq xtiqetamaj xtiqasik'ij ruwäch wuj?
— Chuqa' xtiqetamaj xkojtz'ib'an.

Tikinik'oj ronojel ri kiwuj, tikitz'eta' akuchi' k'o wi ri rajlab'al ri jujun ruxaq wuj; tikajlaj chi kijujunal ri ruxaq wuj, ke'ato' ri ak'wala' wi k'atzinel.

1	jun
2	ka'i'
3	oxi'
4	kaji'
5	wo'o'
6	waqi'
7	wuqu'
8	waqxaqi'

9	b'eleje'
10	lajuj
11	julajuj
12	kab'lajuj
13	oxlajuj
14	kajlajuj
15	wo'lajuj
16	waqlajuj
17	wuqlajuj
18	waqxaqlajuj
19	b'elejlajuj
20	juk'al
21	jun rukak'al
22	ka'i' rukak'al
23	oxi' rukak'al
24	kaji' rukak'al
25	wo'o' rukak'al
26	waqi' rukak'al
27	wuqu' rukak'al
28	waqxaqi' rukak'al
29	b'eleje' rukak'al
30	lajuj rukak'al
31	julajuj rukak'al
32	kab'lajuj rukak'al
33	oxlajuj rukak'al
34	kajlajuj rukak'al
35	wo'lajuj rukak'al
36	waqlajuj rukak'al
37	wuqlajuj rukak'al
38	waqxaqlajuj rukak'al
39	b'elejlajuj rukak'al
40	jukak'al
41	jun roxk'al
42	ka'i' roxk'al
43	oxi' roxk'al
44	kaji' roxk'al

Tikijaqa' ri kiwuj pa ka'i' rukak'al (42) rajlab'al ruxaq wuj, tikitz'eta' chi chi ri' k'o wi ri:

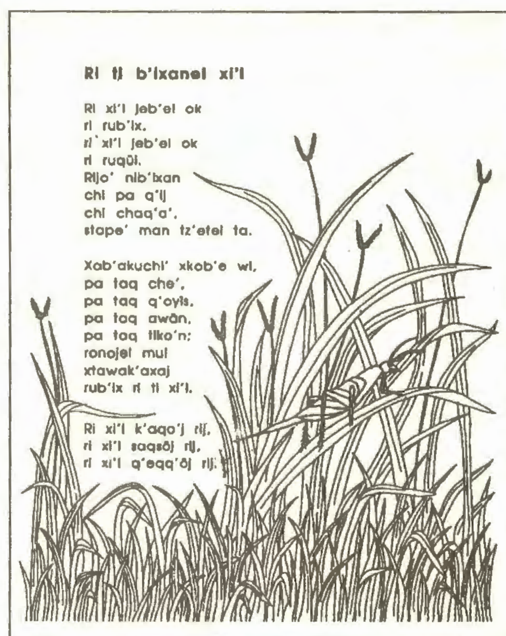
Kisolb'al k'ayew taq tzij.
Tasolo' chi kiwäch achike rukusaxik re'.
Tikijaqa' ri kiwuj pa kawinäq kaji' (44) rajlab'al ruxaq wuj, tikitz'eta' chi chi ri' k'o wi ri:

Rucholajen re taq tzij.

Tasolo' chi kiwäch achike nik'atzin wi re', tasik'ij ronojel ri tz'ib'an chi ruwäch re ruxaq wuj re'. K'a ri' tikib'ij achoq chi rij xtitzijon wi re wuj re', rat xa xe ke'awak'axaj; tab'ij chi ke chi ronojel q'ij xtikak'axaj, xtikisik'ij, xtikitzijoj chi kijujunal ri tzij tz'ib'an chi ruwäch re wuj re'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Jeb'el tirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch. Tiq'ax chi ruwäch janipe' nub'ij re tzijonïk.

Ri tj b'ixanel xi'l

Ri xi'l jeb'el ok
ri rub'ix.
ri xi'l jeb'el ok
ri ruqül.
Rijo' nib'ixan
chi pa q'ij
chi chaq'a'.
stape' man tz'etel ta.

Xab'akuchi' xkob'e wi,
pa taq che',
pa taq q'oyis,
pa taq awän,
pa taq tiko'n;
ronojel mul
xtawak'axaj
rub'ix ri ti xi'l.

Ri xi'l k'aqo'j rij,
ri xi'l saqsöj rij,
ri xi'l q'eqq'öj rij.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el nirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch. Nutzolij, nukamuluj ri ak'wal janipe' k'o chupan ri tzijonïk.

RUXAQ WUJ
— (5)

RUB'EYAL TIJONÏK.

Tikijaqa' ri ak'wala' ri kiwuj pa wo'o' rajlab'al ruxaq wuj. Tak'utuj rat tijonel chi ke, achike yekitz'et chi ruwäch ri ruxaq wuj; ke'ato' wi k'atzinel:

Ri rub'i' ri tzijonïk, "Ri xti b'ixanel xi'l".
Ronojel ri tz'ib' ruk'wa'n ri tzijonïk.
K'iy q'ayïs.
Jun xti xi'l.

Tak'utuj chi ke achoq chi rij kami xtib'ech'o'n wi re tzijonïk re'; ke'ato' ri ak'wala' wi k'atzinel, konojel ke'awak'axaj.

Tasik'ij chi kiwäch ka'i' b'ey ronojel ri tzijonïk, rije' xa xe tikak'axaj. Wakamin xa chöj tatzijoj chi ke, kaji' chi ke rije' tikitzijoj chi kijujunal ri tzijonïk xasik'ij, xatzijoj rat.

Tasik'ij rub'i' ri tzijonïk chi kiwäch, tikikamuluj rije' ka'i' b'ey, tikiya' retal ri xti ch'ab'äl XI'L; k'a ri' tikiya' retal re ch'ab'äl re', janipe' mul, janipe' b'ey xtikïl chupan re tz'ib'anïk. Rat tatzu' chi ja' ruchojmil tikib'ana' chi re ri kisamaj.

Tab'ij jun ka'i' k'utunïk chi ke, ke'ato' chi rutzolixik taq man ketaman ta nikitzolij ri tzij.

—¿Achike rub'i' ri xti chïköp nutzijoj ri tzijonïk?
—Rub'ini'an Xi'l ri xti chiköp nutzijoj ri tzijonÏk.

—¿Janipe' nib'ixan ri xti xi'l?
—Nib'ixan ri xti xi'l chi pa q'ij chi chaq'a'.

—¿Akuchi' niqak'axaj wi rub'ix ri xti xi'l?
—Niqak'axaj rub'ix ri xti xi'l, pa taq che', pa taq q'ayïs, pa taq awän, pa taq tiko'n.

—¿Achike titzu'n rij ri xti xi'l?
—Nitzu'un k'aqo'j, saqsöj, q'eqq'öj rij ri xti xi'l.

Tab'ij chi ke chi tikinik'oj jeb'el jeb'el ri xti xi'l, k'a ri' tak'utuj ja re' chi ke:

—¿Janipe' rujolon, janipe' ruwi' ri xti xi'l?
—Xa jun rujolon, xa jun ruwi' ri xti xi'l.

—¿Janipe' ajolon, janipe' awi' rat?
—Xa jun nujolon, xa jun nuwi' yïn.

—¿Janipe' raqän ri xti xi'l?
—Waqi' raqän ri xti xi'l.

—¿Janipe' awaqän rat?
—Xa ka'i' waqän yïn.

—¿janipe' ruxik' ri xti xi'l?
—Ka'i' ruxik' ri xti xi'l.

—¿Janipe' axik' rat?
—Manäq nuxik', xa xe ka'i' nuq'a'.

—¿Janipe' ruk'a' ri xti xi'l?
—Ka'i' ruk'a' ri xti xi'l.

— ¿Janipe' awuk'a' rat?
— Manäq wuk'a' ta yïn.

Chi re ruwi' kiq'a' tikib'ana' ri ajlab'äl nikib'ij, chuqa' tikichapa' ri xti kich'akul taq nikib'ij ronojel re', nab'ey rat k'a ri' rije':

Ri xti xi'l
jun rujolon
ka'i' ruk'a'
ka'i' ruxik'
waqi' raqän.

yïn:
jun nujolon
ka'i' nuq'a'
ka'i' waqän
manäq wuk'a'

Tikiya' raq'omal ri achib'äl e k'o chi ruwäch ri ruxaq wuj: räx, q'än, k'aqo'j.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Jeb'el tirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch. Tiq'ax chi ruwäch janipe' nub'ij ri tzijonïk.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el nirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch. Nukamuluj, nutzolij ri ak'wal janipe' k'o chupan ri tzijonïk.

RUXAQ WUJ

(6 - 7)

RUB'EYAL TINONÏK

Tikijaqa' ri ak'wala' ri kiwuj pa waqi' rajlab'al ruxaq wuj. Tak'utuj chi ke, achike yekitz'et chi ruwäch ri ruxaq wuj; ke'ato' ri ak'wala' wi k'atzinel:

jun nim che'
ka'i' umül
oxi' ajxik' chikopi'
kaji' palamax
jun kumätz
kablajuj xtaq kotz'i'j
k'iy xtaq q'ayïs
ri rub'i' ri tzijonïk, "Ri loq'oläj che' "
ronojel ri tz'ib' ruk'wa'n ri tzijonïk.

Tak'utuj chi ke achoq chi rij kami xtib'ech'o'n wi re tzijonïk re'; ke'ato' ri ak'wala' wi k'atzinel, konojel ke'awak'axaj.

Nib'ech'o'n chi rij ri loq'oläj che'.

Nib'ech'o'n chii rij ri ...

Tasik'ij chi kiwäch ka'i' b'ey ronojel ri tzijonïk, rije' xa xe tikak'axaj. K'a ri' xa chöj tatzijoj chi ke; ka'i' chi ke rije' tikitzijoj chi kijujunal ri tzijonïk xasik'ij, xatzijoj rat.

Tasik'ij rub'i' ri tzijonïk chi kiwäch, tikikamuluj rije' ka'i' b'ey, tikiya' ketal ri ka'i' ch'ab'äl loq'oläj che'. Tasik'ij ronojel ri tzijonïk chi kiwäch, tikitzeqej rije' ri kiq'a' taq nikak'axaj ri ka'i' ch'ab'äl loq'oläj che', k'a ri' tikiya' ketal re ch'ab'äl re' janipe' mul xtikïl chupan re tz'ib'anïk. Rat tatz'eta' chi ja' ruchojmil tikib'ana' chi re ri kisamaj.

Tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke, ke'ato' ri ak'wala' wi k'atzinel.

— ¿Achike nuya', nusipaj ri loq'oläj che' chi qe qonojel, nub'ij ri wuj?
— ***Nuya', nusipaj ri loq'oläj che' chi qe qonojel:***

ri qachoch
ri qasok

ri qameq'enal
ri qaq'aq
ri kikoten

— ¿Akuchi' je' k'o wi ri loq'oläj che', nub'ij ri wuj?
— K'o ri loq'oläj che':
Pa juyu'
pa tinamït
pa taq jay

— ¿Achike chïk juley nuya' nusipaj ri loq'oläj che' chi qe qonojel, nab'ij rat?
— Nuya' nusipaj ri loq'oläj che' chi qe qonojel:
ri ruwäch
ri qasi'
ri qaq'om
ri ...

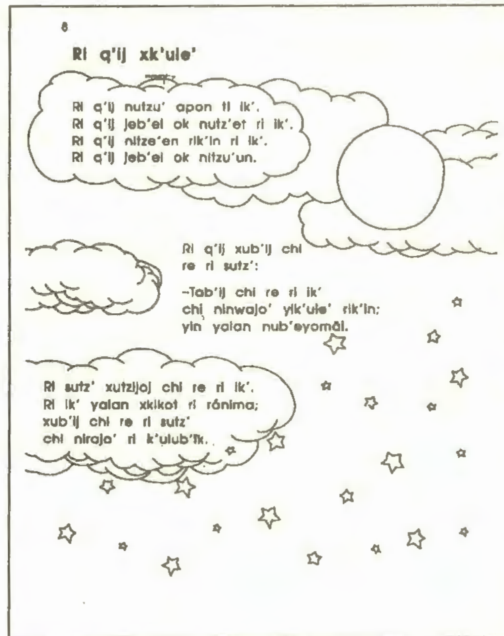
— ¿Akuchi' chïk je' k'o wi ri loq'oläj che', nab'ij rat?
— Chuqa' k'o ri loq'oläj che':
pa siwan
pa b'ey
pa k'echelaj
pa ...

Jeb'el tikitzu' ri nim che' k'o chi ruwäch ri kiwuj, tiketamaj tikik'utu' chi ri loq'oläj che' k'o:
raqän
ruq'a'
ruxaq

Ri ruxe' ri che' tikib'ana' ri ak'wala'. Tikib'onij ri loq'oläj che': räx, raxröj, k'aqo'j.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj kiwäch ri ak'wal janipe' ri e k'o chi kaj, chuqa' achike yek'atzin wi. Tikikot ri ak'wal taq nirak'axaj jun tzijonïk.

8

Ri q'ij xk'ule'

Ri q'ij nutzu' apon ri ik'.
Ri q'ij jeb'el ok nutz'et ri ik'.
Ri q'ij nitze'en rik'in ri ik'.
Ri q'ij jeb'el ok nitzu'un.

Ri q'ij xub'ij chi re ri sutz':

–Tab'ij chi re ri ik'
chi ninwajo' yik'ule' rik'in;
yin yalan nub'eyomäl.

Ri sutz' xutzijoj chi re ri ik'.
Ri ik' yalan xkikot ri rånima;
xub'ij chi re ri sutz'
chi nirajo' ri k'ulub'ïk.

RETAL ETAMANÏK

Nub'ij ri ak'wal kib'i' ri janipe' e k'o chi kaj, chuqa' janipe' yek'atzin wi. Ri ak'wal nikikot taq nirak'axaj ri tzijonïk.

RUXAQ WUJ

(8 - 9)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij, tasolo' kij chi kiwäch ri ak'wala', re kaji' tzij re', tawila':

Ik' ik' naläx
niqab'ij qati't chi re
xa xe tokoq'a'
nusaqirisaj ri qab'ey.

RI IK'

Yarumeq q'ij q'ij
yeruchaqirisaj atzyaq
yeruk'iytisaj awawän
nusipaj ruch'ab'q'ij q'ij.

RI CH'UMIL

Nuya' muj
nuya' jöb'
jantäq säq säq
achi'el b'o'j.

RI SUTZ'.

Yalan e k'ïy
e k'o chi kaj
yalan nej
e k'o wi
yech'ich'an tokoq'a'.

RI TAQ·CH'UMIL

jun q'ij
jun ik', jun kati't
waqi' sutz'
e k'ïy ch'umil

Tikijaqa' ri ak'wala' ri kiwuj pa waqxaqi' rajlab'al ruxaq wuj. Tak'utuj chi ke, achike yekitz'et chi ruwäch ri ruxaq wuj; ke'ato' chi rub'ixik:

Rub'i' ri tzijonïk, "Ri q'ij xk'ule'".

Tasik'ij rat tijonel chi kiwäch ri ak'wala' ka'i' b'ey ronojel ri tzijonïk, rije' xa xe tikak'axaj. Tikitzijoj ri ak'wala' ri tzij xasik'ij qa chi kiwäch xa xe ri ak'wala' nikajo' nikitzijoj.

Chi ruwäch ri kiwuj tikiya' retal ri ch'ab'äl man niq'ax ta chi kiwäch, ri man nib'e'apon ta pa kiwi'. Tikikanuj ruq'ajarik chupan ri "kisolb'al k'ayew taq tzij" pa ka'i' rukak'al (42) rajlab'al ruxaq wuj; wi man yekïl ta chi ri' tikik'utuj chi ke kati't kimama', kite' kitata'. K'a ri', jeb'el tasolo' chi kiwäch ri jujun ch'ab'äl k'ayew chi ke rije'.

Tasik'ij jun b'ey chïk chi kiwäch ri tzijonïk, tutzijoj jun ak'wal janipe' ri xk'oje' kan pa ruwi', janipe' ri xuyïk kan pa rujolon, tatz'aqatsaj rat wi k'atzinel.

Takamuluj ri kaji' tzij tawila' chi kiwäch, chuqa' tikikamuluj rije'. K'a ri' tikiya' raq'omal ri achib'äl e k'o pa kiwuj.

Tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke:

—¿Achike xtzijon chi re ri ik' chi ri q'ij nirajo' nik'ule' rik'in?
—Ja ri sutz'.

—¿Achike ri xk'ule' rik'in ri q'ij?
—Ja ri ik'.

—¿Janipe' xk'ule' ri q'ij rik'in ri ik'?
—Pa saq'ij

—¿Achike kib'i' ri xtaq kalk'wa'l?
—Ch'umil.

—¿Qitzij kami nub'ij re tzijonïk re', chi ri q'ij xk'ule' rik'in ri ik'?
—Qitzij nub'ij ...
—Man qitzij ta nub'ij ...

Wi k'o jun ak'wal nirajo' nusik'ij ri ruwa wuj, tub'ana'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj kiwäch ri ak'wal ri aj xik' chikopi'. Tub'ij achike nunük chi kij ri tzij yerak'axaj.

RETAL ETAMANÏK

Nub'ij ri ak'wal kib'i' ri aj xik' chikopi' yerutz'et. Nub'ij ri nunük chi kij ri tzij yerak'axaj.

RUXAQ WUJ

(1 0 - 11)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri ak'wala' ri kiwuj pa waqxaqi' rajlab'al ruxaq wuj. Tak'utuj rat tijonel chi ke, achike yekitz'et chi ruwäch ri ruxaq wuj; ke'ato' chi rub'ixik:

jun che', ka'i' aj xik' chikopi': jun ch'ök, jun xar; rub'i' ri tzijonïk: "Taq ri xar xreleq'aj rupawi' ri antun ch'ök.

Tasik'ij chi kiwäch ri ak'wala' ka'i' b'ey ronojel ri tzijonïk; nab'ey ronojel ri tzijonïk; nab'ey mul yalan eqal'; ruka'n mul, chanin.

Tab'ij jun ka'i' k'utunïk chi ke, ke'ato' chi rutzolixik taq man ketaman ta nikitzolij ri tzij.

—¿Achike kib'i' ri ka'i' xtaq aj xik' chikopi' xetzijon chi kiwäch?
—Ri jun antun ch'ök, ri jun xar.

—¿Achike xeleq'an ri pawi'aj?
—Ja ri xar.

—¿Achöj chi re xreleq'aj wi ri pawi'aj?
—Chi re ri antun ch'ök.

—¿Ütz xub'än ri xar xreleq'aj ri pawi'aj?
—Manäq, man ütz ta.

—¿Achike roma man ütz ta?
—Roma xa xajan yateleq'.

—¿Achike roma xajan yateleq'?
—Roma ...

Tatz'ib'aj xa xe jun nim tz'ib' chi ruwäch jun ruxaq wuj, chi jujun ak'wal tiraq'omaj jun tz'ib'; ke'acholo' ri tz'ib', ke'aq'olij ke'atz'omo' chi ruwäch xan ri ruxaq taq wuj richin nib'ekib'ij pe re tzij re':

MAN ÜTZ TA NAB'ÄN ELEQ' ROMA XA XAJAN

Tasik'ij ka'i' mul chi kiwäch ri ak'wala' ri nub'ij ri tzij, k'a ri' tikikamuluj rije' kaji' mul.

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' wi kak'axan jun eleq' b'anatajnäq ke täq ri', tikib'ij achike roma man ütz nikib'än eleq'. Tikinuku' chuqa' tikib'ij achike rejqalen ri eleq'.

Wi k'o jun ak'wal nirajo' nusik'ij ri ruwa wuj, tub'ana'.

Chi ruwäch jun ruxaq wuj tikib'ana' ruwachib'äl jun chi ke ri ka'i' xtaq chikopi', tikitz'ib'aj ri rub'i' chi ruxe' ri achib'äl; k'a ri' tikiya' chi ruwäch xan pa tijob'äl jay, ri xar juk'an xan, ri antun ch'ök pa jun chïk xan.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tuk'ama' runa'oj ri ak'wal chi rij jun tzijonïk. Tinaq'atsatäj ri ak'wal chi re jujun taq samaj pa rachoch, chuqa' pa tijob'äl.

RETAL ETAMANÏK

Xuk'än runa'oj ri ak'wal chi rij ri tzijonïk. Jeb'el yerub'än ri ak'wal taq rusamaj pa rachoch, chuqa' pa tijob'äl.

RUXAQ WUJ
/ (12 - 13)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' achike je' taq chikopi' e k'o chi kachoch, achike kisamaj nikib'än. Ke'ato' chi rub'i'xik:

Ri kej nireraj qasi'.
Ri mes, ri syan yerutäj taq ch'oy.
Ri mama', ... ¿Achike rusamaj nub'än ri mama'?
Ri ...

Tikijaqa' ri ak'wala' pa kab'lajuj rajlab'al ruxaq wuj. Tasik'ij ri tzijonïk ka'i' b'ey yalan eqal chi kiwäch, k'a ri' ka'i' mul chanin, aninäq. Rije' xa xe tikak'axaj. Tab'ij re jun ka'i' k'utunïk chi ke, ke'ato' wi man ketaman ta nikitzolij re tzij:

—¿Achike je' yerub'än ri mama'?
—Nib'ixan, nixub'an, niroporot, nik'ason ri mama'.

—¿Achike rusamaj nub'än ri mama' ri nimaq'a'?
—Nimaq'a' yan nik'ason ri mama'.

Tikisik'ij ka'i' mul konojel ri ak'wala' pa jun b'ey, RI K'ASONEL MAMA'.

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' achike samaj yekib'än pa kachoch, ke'ato' chi rub'ixik wi man ketaman ta nikitzolij ri tzij.

Ri xtaq xtani' ütz ke re' nikib'ij:
yenk'asoj xtaq nuchaq'
yench'äj läq
yench'äj tzyäq
yimeson
ninpön wäy
yiloq'on
...

Ri xtaq alab'o' ütz ke re' nikib'ij:
yenk'asoj xtaq nuchaq'
yimeson
yiyuq'un
yiloq'on
...

Tak'utuj achike samaj yetikïr nikib'än pa tijob'äl Tikib'ij rije' achike samaj yetikïr nikib'än; tajacha' kisamaj pa

tijob'äl richin ronojel q'ij, ke'anaq'atsaj richin jeb'el nikib'än ri jujun samaj, ütz re re':

yemeson
yetotan
yejoson
...

Tanik'oj ri kisamaj ronojel q'ij, tab'ij chi ke janipe' ri ütz kib'anun chi re chuqa' janipe' ri man ütz ta kib'anun chi re.

Wi k'o jun ka'i' ak'wala' nikajo' nikisik'ij ri tzijonïk, tikib'ana'.

Tab'ij chi ke chi jeb'el tikitz'eta' tikinik'oj jun mama' pa kachoch, pa k'ayb'äl; k'a ri', tikib'onij ri ruwachib'äl mama' k'o chi ruwäch ri wuj.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tuk'ama' runa'oj ri ak'wal chi rij jun tzijonïk. Tinaq'atsatäj ri ak'wal chi re ri samaj, ri nimäy tzij, ri to'onïk, ri ajowab'äl. Tiq'ax chi ruwäch ri nusik'ij

14

Ri ti samajel sanïk

In ko'öl, ko'öl ok.
In jeb'el, jeb'el ok.
In ch'uti'n, ch'uti'n ok.
In mitij, mitij ok.

Sanïk ri nub'i'.
Sanïk ri nub'anikil.
Sanïk ri wach'alal.
Sanïk ri nute'
Sanïk ri nutata'.

Stape' yojb'uchun yojb'uchun;
stape' yojxule' yojjote';
stape' yojxich'on qi';
ronojel mul niqajo' qi'.

RETAL ETAMANÏK

Xuk'än runa'oj ri ak'wal chi rij ri tzijonïk. Kan samajel ri ak'wal, niniman tzij, jeb'el nito'on, qitzij yerajo' ri rachib'il. Niq'ax chi ruwäch ri nusik'ij.

RUXAQ WUJ

∷∷ / ═══ (14 - 15)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri ak'wala' pa kajlajuj rajlab'al ruxaq wuj, tikib'ij ronojel ri nikitz'et chi ruwäch ri ruxaq wuj, ke'ato' chi rub'ixik:

Rub'i' ri pach'un tzij: "Ri ti samajel sanïk";
kab'lajuj sanïk;
jun xti juyu'.

Tasik'ij ka'i' mul ri tzijonïk chi kiwäch ri ak'wala', wi e k'o jujun ch'ab'äl ri man ketaman ta ruq'ajarik kekikanuj chupan ri kisolb'al k'ayew taq tzij; wi man e k'o ta chi ri' kekik'utuj chi ke kati't kimama', chi ke kite' kitata'.

Chi kijujunal ri ak'wala' tikisik'ij jujun molaj ch'ab'äl, k'a ri' tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke:

—¿Janipe' taq öj mitij röj?
—Taq jukumaj, taq k'a loman yojyakatäj; taq niqapararej ri qasamaj, taq ...

—¿Janipe' taq niqajo' qi' röj?
—Taq ...

—¿Janipe' taq öj nimäy tzij röj?
—Taq niqab'än ri nikib'ij qate' qatata', ri qanimal, ri qatijonel; taq ...

—¿Janipe' taq yalan yojkikot röj?
—Taq nisipäx jun qamunil, taq ...

Wi e k'o ak'wala' nikajo' nikisik'ij ronojel ri tzijonïk, tikib'ana'.

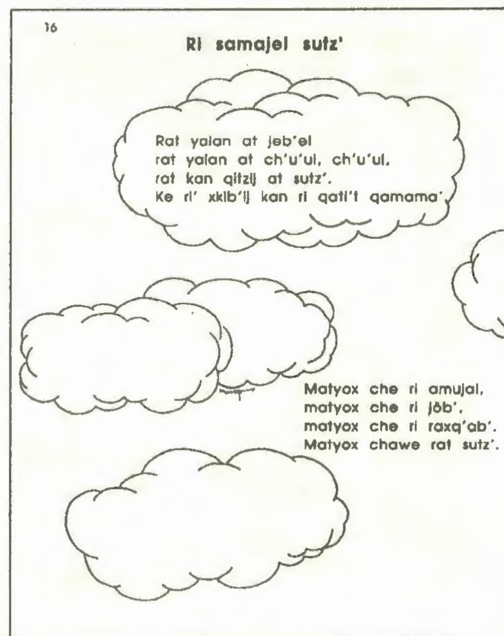
—Tab'ij chi ke chi achi'el nikib'än ri sanïk nikito' ki' chi rij jun samaj, ke ri' tikib'ana' rije'. Tacha' jun kisamaj richin konojel nikib'än pa tijob'äl.

—Kekikanuj ri ch'ab'äl e k'o chupan ronojel ri tz'ib', kekitzib'aj chi kijujunal.

o	j	n	i	m	ä	y	t	z	i	j	
j	j	j	j	l	l	a	e	w	l	i	n
m	a	s	e	b	a	c	l	m	e	p	a
i			a								
t			m								
i	m	e	t	z	a	e	m	p	i	k	l
j				y	o	j	k	i	k	o	t
				e	m	i	e	e	u	m	a
								l			
									a'		

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tich'o'n ri ak'wal, tusiloj ruq'a' raqän, kerub'ana' achib'äl richin chi nub'ij janipe' ri nunük, janipe' ri nuna'.

RETAL ETAMANÏK

Nub'ij ri ak'wal janipe' ri nunük, janipe' ri nunataj nich'o'n, nusiloj ruq'a' raqän, yerub'än achib'äl.

RUXAQ WUJ

(16 - 17)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tasik'ij rat tijonel ka'i' mul ri pach'un tzij k'o pa waqlajuj rajlab'al ruxaq wuj chi kiwäch ri ak'wala'. Tikijaqa' ri kiwuj, tikitz'eta' ronojel ri k'o chi ruwäch ri ruxaq wuj, ke'ato' chi rub'ixik:

Rub'i' ri pach'un tzij: "Ri samajel sutz' ".
Ronojel ri tzij ruk'wa'n ri pach'un tzij.
Waqxaqi' sutz'.

Tikisik'ij konojel ri ak'wala' ka'i' mul ri pach'un tzij, nab'ey yalan eqal rusik'ixik tikib'ana', k'a ri' chöj eqal; pa rox mul aninäq, chanin. Wi k'o jun ak'wal nirajo' nusik'ij ruyonil, tub'ana'.

Tikisiloj kaqän kiq'a' ri ak'wala', tikisiloj chi jun xti ruch'akul achi'el ruk'amon yekib'än taq yekib'ij ri jujun tzij e k'o chupan ri pach'un tzij, jeb'el tikib'ana' chi re ri kiqül. Nab'ey, konojel junan tikib'ij ri pach'un tzij, k'a ri' pa jujun cholaj ak'wala'. Wi k'o jun ak'wal nirajo' nub'ij ruyonil ri pach'un tzij, tub'ana'.

Tikiya' kaq'omal ri jujun sutz': ka'i' säq, ka'i' raxwäch, ka'i' chaj, jun q'eq.

Ke'awelesaj chi ruwa jay, kekitz'eta' ri sutz', tikib'ij achike achib'äl yekitz'et chupan ri sutz'. K'a ri' tikib'ana' kiwachib'äl ri sutz' xekitz'et.

Tikib'ij ri ak'wala' achike nik'atzin wi ri sutz' nub'ij ri wuj, ke'ato' wi k'atzinel.

nuya' mujal
nuya' jöb'
nuya' raxq'ab'
nuya'aj ri qatiko'n
nuya'aj ri k'echelaj
nuya'aj ri raqän ya'

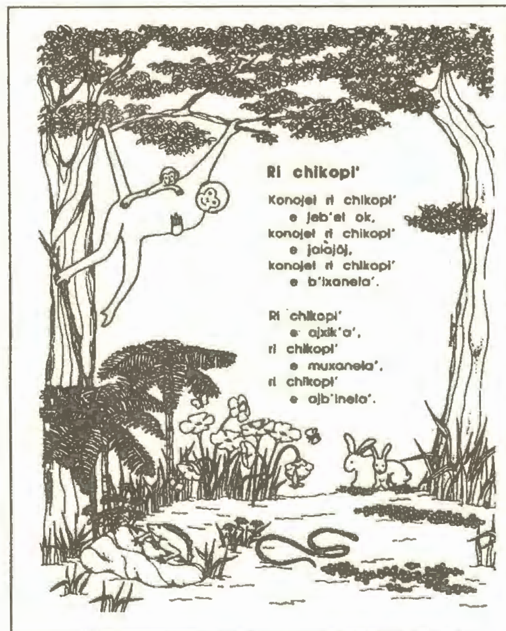
Tikib'ij ri ak'wala' achike chïk jun nik'atzin wi ri sutz', nikib'ij rije':
Ri sutz' ...

Tikitz'ib'aj jun tzij ri k'o chi nikïl chi rij ri sutz', ke'ato' wi k'atzinel. Tikisik'ij chi kiwäch ri kachib'il ri ilon tzij xkitz'ib'aj.

Tikib'ana' ruwachib'äl kitiko'n kite' kitata', chuqa' tikib'ana' ruwachib'äl janipe' ri xk'oje' kan pa kiwi', janipe' ri xch'ike' kan pa kijolon pa ruwi' ri nub'ij ri tzijonïk.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Kerunataj ri ak'wal konojel ri ch'ab'äl retaman chïk yerutz'et yerusik'ij chi ruwäch wuj, keretamaj kiwäch ri k'ak'a' taq ch'ab'äl chuqa' keretamaj ri ruq'ajarik.

RETAL ETAMANÏK

Retaman ri ak'wal nutz'et nusik'ij ri tzijonïk, retaman kiq'ajarik konojel ri ch'ab'äl e k'o chupan re tzijonïk.

RUXAQ WUJ

/ (18 - 19)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikimoyij kiwäch, tikitz'apej runaq' kiwäch, tab'ij chi ke chi tikib'ana' chi yeb'eb'yaj pa juyu', tak'utuj chi ke achike je' xtaq chikopi' yekitz'et pa kib'ey; tatz'ib'aj ronojel ri kib'i' ri ri xtaq chiköp xtikib'ij, chi ruwäch ri tza'lem tz'ib'ab'äl.

umül

tz'il

...

Tikisik'ij ronojel ri xatz'ib'aj rat chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl. Tikib'ana' kiqül ri jujun chikopi' nasik'ij apo rat chi kiwäch, wi manäq kich'ab'äl tikib'ana' ruwachib'äl ri rub'anikil yesilon.

Tikib'ij kib'i' ri xtaq chikopi' e k'o pa kachoch, rat tatz'ib'aj ronojel chi ruwäch ri tz'alem tz'alem tz'ib'ab'äl, tikisik'ij ronojel ri xatz'ib'aj rat. Tikib'ana' kiqül ri jujun chikopi' nasik'ij apo chi kiwäch, wi manäq kich'ab'äl tikib'ana' ruwachib'äl rub'anikil yesilon.

wakx

karne'l

Tasik'ij rat tijonel chi kiwäch ri ak'wala', ka'i' mul ri pach'un tzij k'o pa waqxaqlajuj rajläb'al ruxaq wuj, rije' xa xe tikak'axaj. K'a ri' tusik'ij jun ak'wal ka'i' b'ey chi kiwäch konojel.

Tikijaqa' konojel ri ak'wala' ri kiwuj, tikitz'eta', tikisik'ij chi kijujunal ri pach'un tzij. Kekiya' pa jun setesïk konojel ri ch'ab'äl man ketaman ta kiwäch, man ketaman kiq'ajarik; k'a ri' kekitz'ib'aj chi kijujunal chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl, rat tijonel jeb'el ke'asik'ij ke'asolo' ri kiq'ajarik chi kiwäch ri ak'wala'.

Chi konojel pa jun b'ey tikisik'ij ka'i' mul ri tzijonïk. Wi k'o jun ak'wal nirajo' nusik'ij ruyonil, tub'ana'.

Tikiya' kib'i' konojel ri chikopi' e k'o chi ruwäch ri wuj, wi man ketaman ta tikik'utuj chi ke kati't kimama', kite' kitata'. Janipe' ri man xketikïr ta, ke'ato' rat.

¿Achike nik'atzin wi xqasik'ij re tzijonïk re'?
Richin niqetamaj chi, chi ruwäch ri ruwach'ulew e k'o jalajöj taq chikopi'. Chi pa qatinamit man e k'o ta konojel ri e k'o chi ruwäch ri qawuj ...

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike kejqalen ri tzijonïk yerusik'ij, tiretamaj nirïl ruxe'el ri tzijonïk.

20

Ri t'üq nikikot

Ri t'üq nikikot ri ránima
roma yeb'os ye'aläx yan
ri taq ral.
Roma nib'eb'yaj yan
rik'in taq ral,
roma yeb'erumutzej yan
ri taq ral.

Ütz xtikina'
ri oqoton ch'omoch'i'y.
Ütz xtikina'
ri k'otoj rixkolöb' ulew.
Ütz xtikina'
ri tukuj taq chikopi'.
Ütz xtikina'
ri oqoton tz'i'.

Xeb'os ri taq ral.
Xeb'os k'a
ri salkokäx,
xeb'os k'a
ri la'x lo'x,
xeb'os k'a
ri q'eq q'eq,
xeb'os k'a
ri kög kög.

RETAL ETAMANÏK

Xrïl ri ak'wal rejqalen ri tzijonïk xusik'ij, xretamaj nukanuj ruxe'el ri tzijonïk.

RUXAQ WUJ

/ (20 - 21)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij chi ke ri ak'wala' re jun ilon tzij re':

Jun nimaläj, utziläj ixöq;
yalan nikikot taq yojaläx yan,
yojruch'elej yojrejqaj taq öj ak'wala',
yojrilij, nuch'äj qatzyaq taq öj koköj.
Yojnimär, yojrijïx: rija' jantape' yojrajo'.

RI QATE'.

Tikitz'ib'aj jun chïk rije', tikisik'ij chi kiwäch konojel ri kachib'il ri xkib'än.

Tikinuku' tikib'ij chi kijujunal ri xub'ij ri kite' chi ke taq xeyakatäj wakamin, taq xepe pa tijob'äl; rat ronojel tatz'ib'aj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl. K'a ri' tikisik'ij rije'.

Tab'ij chi ke chi yalan k'atzinel chi niqanataj jantape' ronojel ri utziläj taq tzij yekib'ij ri qate' chi qe; chi ri ruxe'el ronojel re tzij re', ja ri: tiqab'ana' jantape' ri ütz, richin yojok utziläj taq winaqi'.

Tutzijoj jun ak'wal achike ruchajixik nub'än jun t'üq chi ke ri rusaqmolo' taq nipache', jun chïk tutzijoj achike kilixik nub'än chi ke ri xtaq ral taq ye'aläx. K'a ri' tikak'axaj ri tzijonïk rub'ini'an: "Ri t'üq nikikot".

Tikijaqa' konojel ri ak'wala' pa juk'al rajlab'al ruxaq wuj, konojel tikisik'ij ka'i' mul eqal eqal ri tzijonïk, pa taq kiyonil keq'ax ri ak'wala' chi kiwäch ri kachib'il richin nikisik'ij ri tzijonïk, achike ri nikajo'.

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' re jujun k'utunïk re':

¿Achike kami rejqalen re jun tzijonïk re'?
Chi janipe' ri k'o qak'aslen yojaläx.
Chi k'atzinel chi niqato' ri qate' rik'in kichajixik, kilixik ri xtaq qachaq'.
Chi ...

¿Achike kami ruxe'el re tzijonïk re'?
Chi ri t'üq yalan nikikot roma rija' e k'o ral, roma rija' te'ej.
Chi xe'aläx ri xtaq ral ri t'üq.
Chi yerilij ri xtaq ral ri t'üq.

Tub'ij ri ak'wal achike ruxe'el re tzijonïk re'.

Tikisik'ij jun b'ey chïk ronojel ri tzijonïk, k'a ri' tikijuxu' re tzij re', ri e k'o chupan ri pach'un tzij.

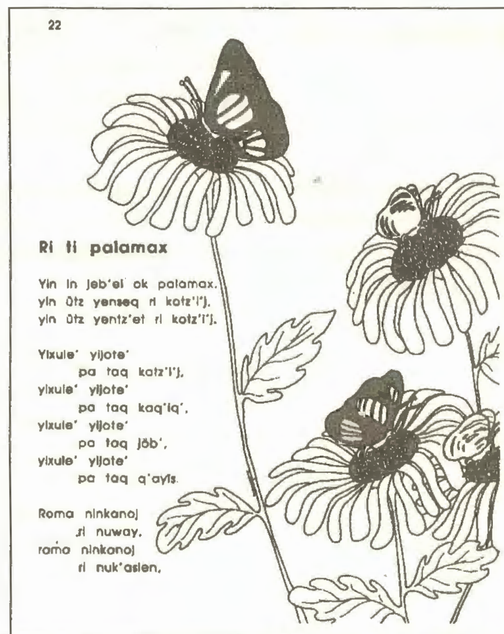
salkoköx
lo'x lo'x

q'eq q'eq
käq käq

K'a ri' tikiya' kaq'omal ri xtaq ral äk' chuqa' ri kite' äk' achi'el ketzu'un, achi'el kij nub'ij ri tzijonïk. Jeb'el tikib'ij tikikamuluj kib'i' ri aq'omab'äl yekikusaj.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Jeb'el tiretamaj ri ak'wal nub'ij achike kib'anikil, achike kib'onil ri yerutz'et ri yerak'axaj.

22

Ri ti palamax

Yin in jeb'el ok palamax.
yin ütz yenseq ri kotz'i'j.
yin ütz yentz'et ri kotz'i'j.

Yixule' yijote'
pa taq kotz'i'j.
yixule' yijote'
pa taq kaq'iq'.
yixule' yijote'
pa taq jöb'.
yixule' yijote'
pa taq q'ayis.

Roma ninkanoj
ri nuway.
roma ninkanoj
ri nuk'aslen.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el nub'ij ri ak'wal achike kib'anikil, achike kib'onil ri yerutz'et, ri yerak'axaj.

RUXAQ WUJ

.:. / .:.. (22 - 23)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tatzijoj chi ke ri ak'wala' achike xab'ij chi ke ri awachib'il taq xab'e'apon nab'ey q'ij pa tijob'äl.

Tab'ij chuqa' re jun xti tzijonïk re' chi ke:

Taq xib'e'apon ri nab'ey q'ij pa tijob'äl, xb'epa'e' jun xti ala' wik'in, ke re' xub'ij chi we: tijonel; yïn Carlos nub'i', wuqu' nujuna', in petenäq B'oko', ri nata' nisamäj wawe', yïn xkinok atijoxel, ri wachoch k'o wawe' naqaj chi re ri tijob'äl ...

Taq xinchöp ri tijonïk, xink'utuj kib'i' ri nutijoxela', jun xti xtän xuchöp oq'ej, man jun xtikïr xub'ij ...

Wakamin, tikitzijoj rije' achike xkik'ulwachij ri nab'ey q'ij xeb'e'apon pa tijob'äl, tikib'ij achike xkib'än chuqa' achike roma ke ri' xkib'än. Ke'awak'axaj, tab'ij chi ke, chi e k'o ak'wala' yalan nikixib'ij ki' ri nab'ey q'ij yeb'e pa tijob'äl, k'ïy choq'oma ri nikixib'ij ki'; xa xe k'a yalan k'atzinel chi jeb'el niqetamaj yojch'o'n, niqatz'et ruwa wuj, yojtz'ib'an roma ri' öj k'o pa tijob'äl.

Tasik'ij chi kiwäch ri tzijonïk rub'ini'an: "Ri ti palamax". Taq xtab'än ri sik'inïk man nab'ij ta ri ch'ab'äl palamax richin natz'et wi ri ak'wala' niq'ax chi kiwäch chi ri tzijonïk nich'o'n chi rij jun palamax.

Wi xtikïl chi ri tzijonïk nich'o'n chi rij jun palamax, tak'utuj chi ke achike roma xq'ax chi kiwäch, ke'awak'axaj konojel ri nikajo' yech'o'n. Wi man xtikïl ta, ke'ato' jub'a'.

K'a ri', tasik'ij jun b'ey chïk chi kiwäch ronojel ri tzijonïk. Wi k'o jun chi ke rije' nirajo' nusik'ij ruyonil, tub'ana'.

Tab'ana' re jujun k'utunïk re' chi ke:

¿Achike ri nich'o'n chupan ri tzijonïk?
Nich'o'n ri palamax.

¿Nitikïr k'a nich'o'n jun palamax?
Manäq, xa chöj ri tz'ib'anel xnojin ke ri' xub'än chi re, ...

¿Achike roma ri palamax nitikïr nixule' nijote' pa taq kaq'iq'?
Roma e k'o ruxik', roma ...

¿Achike roma röj winaqi' man yojtikïr ta yojxule' yojote' pa taq kaq'iq'?
Roma ...

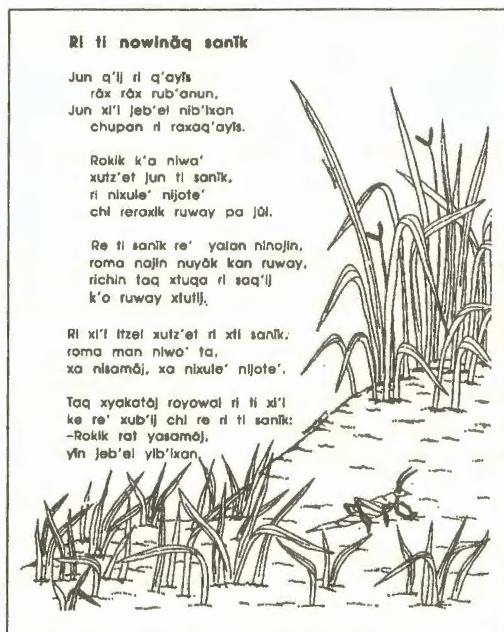
Tikitz'ib'aj rutzij jun xti karne'l, tab'ana' chi re chi rija' nich'o'n, rija' nib'in achike rub'anikil, achike titzu'un, achike nik'atzin wi. Wi man nikirayij ta yetz'ib'an chi rij jun xti karne'l, tikikanuj rije' jun chïk xti chiköp.

Tikisik'ij chi kiwäch ri kachib'il ri xkitz'ib'aj, wi xtikïl rub'i' ri chiköp ütz k'a kib'anun chi re ri kisamaj ri'; wi man xtikïl tą ri rub'i' k'atzinel chi nito'ox koma ri rachib'il. Tato' rat wi k'atzinel.

Tiqaq'omaj ri achib'äl e k'o chi ruwäch ri kiwuj. Tikik'wa'j lajuj palamax pa tijob'äl jay chi kijujunal ri ak'wala' richin yekajlaj, chuqa' richin nikiweq ri kitijob'äl.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike roma yek'ulwachitäj jujun tzij, tiretamaj nuk'ïs jun tzijonïk.

Ri ti nowinäq sanïk

Jun q'ij ri q'ayïs
rāx rāx rub'anun,
Jun xi'l jeb'el nib'ixan
chupan ri raxaq'ayïs.

Rokik k'a niwa'
xutz'et jun ti sanïk,
ri nixule' nijote'
chi reraxik ruway pa jül.

Re ti sanïk re' yalan ninojin,
roma najin nuyäk kan ruway,
richin taq xtuqa ri saq'ij
k'o ruway xtutij.

Ri xi'l itzel xutz'et ri xti sanïk;
roma man niwo' ta,
xa nisamäj, xa nixule' nijote'.

Taq xyakatäj royowal ri ti xi'l
ke re' xub'ij chi re ri ti sanïk:
–Rokik rat yasamäj,
yïn jeb'el yib'ixan.

RETAL ETAMANÏK

Xrïl ri ak'wal achike roma yek'ulwachitäj jujun tzij, xunojij ruk'isik jun tzijonïk.

RUXAQ WUJ

(24 - 25)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikib'ij rub'i' jun chiköp chi kijujunal ri ak'wala', rat ke'atz'ib'aj pa taq molaj ri e nima'q, ri e loman, ri e ch'uti'n.

nima'q	loman	ch'uti'n
tïx	tz'i'	sanïk
köj	syan	öm
b'alam	äk'	xi'l
kej	patix	amolo'
masat	qolqöl	üs
wakx	umül	jut

¿Achike nik'atzin wi ri kej chi qe röj winaqi'?
Nik'atzin richin:
nireraj qasi'
nireraj qajal
nireraj ichaj
nireraj q'ös
yaruk'wä'j chi rij

¿Achike chi ke ri loman taq chikopi' yalan nik'atzin chi qe röj winaqi'?
Ri yalan nik'atzin chi qe röj, ja ri tz'i'.

¿Achike nik'atzin wi ri tz'i' chi qe röj winaqi'?
Nik'atzin richin:
nuchajij qachoch
yojruchajij röj taq yojb'e pa juyu'
yeruchajij ri xtaq qawäj
...

¿Achike chi ke ri ch'uti'n taq chikopi' yalan yek'atzin chi qe röj winaqi'?
Achike na ...

¿Achike chi ke ri ch'uti'n taq chikopi' itz'eton rïx chi yalan nisamäj?
Ri yalan nisamäj ja ri sanïk

¿Achike rusamaj nub'än?
Jantape' nireraj ruway.
Jantape' yeruto' rachib'il.
Jantape' nuch'ajch'ojirisaj ri qachoch.
...

Ronojel ri xtikib'ij ri ak'wala', ronojel ütz, xa xe k'atzinel chi nikib'ij achike roma ke ri' nikinojij rije', ke'anaq'atsaj chi rub'ixik ri kinojib'al chi kijujunal.

Tikijaqa' ri kiwuj pa kaji' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, xa xe jeb'el tikitz'eta' ri achib'äl; k'a ri' tikinuku' tikib'ij achoq chi rij xtib'ech'o'n wi re tzijonïk re', tikib'ij chuqa' achike roma ke ri' nikib'ij rije'.

Tikisik'ij ka'i' b'ey rub'i' ri tzijonïk: "Ri ti nowinäq sanïk", wi k'o jun ch'ab'äl man ketaman ta ruq'ajarik tikikanuj chupan ri kisolb'al k'ayew taq tzij. K'a ri' tikisik'ij pa kiyonil ronojel ri tzijonïk. Ütz tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke ri ak'wala':

¿Achike kib'i' ri ka'i' xtaq chiköp achoq chi rij nich'o'n wi re tzijonïk?
Ri jun sanïk rub'i'; ri jun xi'l rub'i'.

¿Achike xub'än ri xti xi'l pa jöb'?
Xb'ixan ri xti xi'l.

¿Achike xub'än ri xti sanïk pa jöb'?
Xsamäj, xuyäk kan ruway ri xti sanïk.

¿Achike xub'än ri xi'l pa saq'ij?
Ri xti xi'l xukanuj ruway, man xrïl ta ruway.

¿Achike xub'än ri xti sanïk pa saq'ij?
Jeb'el xwa' roma xuyäk kan ruway.

¿Achike chi ke re ka'i' xtaq chikopi' ütz xub'än?
Ri ...

¿Achike roma?
Roma

¿Achike chöj b'anob'äl niqajo' niqab'än röj?
Rub'anob'al ri ...

¿Achike roma?
Roma ...

¿Achike roma nib'ïx nowinäq chi re ri xti sanïk?
Roma kan achi'el nich'ob'on ta, achi'el ninojin ta, achi'el jun winäq.

Tikisik'ij ri ruk'isib'äl molaj ch'ab'äl, akuchi' nik'is wi ri tzijonïk:
"Ri xti xi'l xuk'utuj jub'a' ruway chi re ri ti sanïk, ri ti sanïk xub'ij chi re:
Wakamin rat kab'ixan, rokik yïn yiwa'.

K'atzinel chi ri ak'wala' nikinojij jun chïk rub'eyal nib'ek'is ri tzijonïk, achi'el re':

Ri xti sanïk xutz'et chi ri xti xi'l nikom yan chi re wayjal; xusipaj jub'a' xti ruway; xub'ij chi re chi tiretamaj chi yalan k'atzinel numöl nuyäk ruwäy; ke ri' man jun b'ey xtuk'owisaj ta wayjal.

Tikitz'ib'aj ri ak'wala' janipe' ri xkinojij, k'a ri' tikisik'ij chi kiwäch ri kachib'il.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal nutzijoj jun tzij, chuqa' nunojij jun tzijonïk.

RETAL ETAMANÏK

Xutzijoj ri ak'wal jun tzij, chuqa' xunojij jun tzijonïk.

RUXAQ WUJ

/ (26 - 29)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikib'ij ri ak'wala' achike je' tinamït akuchi' e b'enäq wi; tatz'ib'aj ronojel ri xtikib'ij:

Xelaju'
Iximche'
Panq'än
B'oko'
Pa Su'm
...

Tikitzijoj achike ketaman chi rij re jujun tinamït re':

Achi'el ri tinamït k'o kib'i' ke chuqa' ri' k'o kib'i' ri chikopi', ri kumätz chuqa' k'o kib'i'.

Tikib'ij kib'i' jujun kumätz:
tolob'on
oto'y
...

Tikitzijoj wi k'o jun tzijonïk kak'axan chi kij ri kumätz, wi nikixib'ij ki' chi kiwäch, wi kitz'eton jun kumätz. Rat tatzijoj re jun tzijonïk re' chi kiwäch: "Ri Kumätz rik'in ri xokoq'a' ", tz'ib'an pa waqi' rukak'al (26) rajlab'al ruxaq wuj, xa chöj tatzijoj; k'a ri' tatz'ib'aj re jujun molaj ch'ab'äl re' richin niketamaj nikitzijoj nikitz'ib'aj jun tzijonïk.

"Ri kumätz rik'in ri xokoq'a' "

Pa tinamït Pa Su'm ojer kan nikitzijoj chi ri xokoq'a' xa jun kumätz.

Jun b'ey kan wuqu' alab'o' yemuxan pa jun rimirïk ya'.

K'ate' xb'e'el pe jun nimaläj kumätz xok el jun xokoq'a'.

Ri alab'o' xe'animäj el chupan ri ya', k'a ri' xkinimaj ri tzij pa rüwi' ri xokoq'a'.

Tikinojij ri ak'wala' jun tzijonïk, tikitzijoj jun ri b'in chïk chi kiwäch, wi man yetikïr ta nikinojij ütz tikinataj "Ri ti nowinäq sanïk"; tikib'ana' pa kaji' molaj ch'ab'äl chi re achi'el xab'än chi re ri tzijonïk "Ri kumätz rik'in ri xokoq'a' ". Rat, tatz'ib'aj ri kaji' molaj chuqa' tatz'ib'aj rub'i' ri tzijonïk.

Tikijaqa' ri kiwuj, tikitz'eta' ri ruwa wuj pa kiyonil. Tikib'ana' jun jux chi kixe' konojel re ch'ab'äl re': "Chuqa' man ütz ta nak'üt rik'in ri aq'a' roma nikotoko' ri ruwi' aq'a' xak'utb'ej wi", k'a ri' tikisik'ij ka'i' mul.

Tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke:

¿Achike rub'i' ri tzijonïk xitz'et qa?
Ri kumätz rik'in ri xokoq'a'.

¿Achike chïk jun rub'i' ri xokoq'a' iwak'axan?
Kotosera, ...

¿Achike chïk jun tzij iwak'axan pa ruwi' ri xokoq'a'?
Man jun ...

¿Kan qitzij k'a nikotoko' ruwi' qaq'a' wi niqak'üt ri XOKOQ'A'?
Achike na ...

Ke'awak'axaj na konojel ri ak'wala', k'a ri' tab'ij chi ke chi ri qati't qamama' ja re' xkib'ij, xa xe richin xkik'üt chi qawäch chi: "YALAN K'ATZINEL YOJNIMAN TZIJ. CHI MAN ÜTZ TA YOJK'UTUN CHI RE RUWI' QAQ'A' ".

¿Achike winaqi' k'atzinel chi niqanimaj kitzij?
Konojel ri e nima'q chi qawäch röj:
qati't qamama'
qate' qatata'
qanimal
qach'itite' qach'ititata'
qatijonel
q'atb'äl taq tzij
...

¿Achike ri man ütz ta yeqak'üt rik'in ruwi' qaq'a'?
Ronojel ruwäch:
winaqi'
chikopi'
q'ayïs
mololen
konojel ri e k'o chi kaj
konojel ri e k'o chi ruwach'ulew

Tikitz'eta' tikisik'ij ka'i' b'ey ronojel ri tzijonïk pa kiyonil ri ak'wala'.

Tikitzijoj janipe' ri xq'ax chi kiwäch, janipe' ri xk'oje' kan pa kiwi'. Rat jeb'el ke'awak'axaj.

Tikaq'omaj ri kumätz achi'el raq'omal ri XOKOQ'A' k'o chi rij ri wuj. Ke'ato' chi rub'ixik kib'i' ri jujun raq'omal:
käq
kaqköj
q'än
räx
xar
...

Tikik'utuj ri ak'wala' pa taq kachoch, kik'in kach'alal wi ke re' kib'i' ri raq'omal ri Xokoq'a'. Tatz'ib'aj ri man junan ta rub'ixik. Tikik'utuj ri kib'i' ri ka'i' chïk raq'omal ri xokoq'a'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal nunojij rub'i' jun tzijonïk, tiretamaj nuk'än runa'oj chi rij jun tzijonïk.

RETAL ETAMANÏK

Xunojij ri ak'wal rub'i' re tzijonïk re', xretamaj xuk'än runa'oj chi rij ri tzijonïk.

RUXAQ WUJ

= / ≐ (30 - 35)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tasik'ij rat tijonel ka'i' mul chi kiwäch ri ak'wala' ronojel ri tzijonïk, man tasik'ij rub'i' ri tzijonïk. Wi e k'o jujun k'ayew taq tzij yekïl, kekikanuj chupan ri kisolb'al k'ayew taq tzij richin niketamaj ri kiq'ajarik; ke'asolo' jub'a' chïk chi kiwäch wi k'atzinel.

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi k'atzinel nikinojij rub'i' ri tzijonïk; ke'awak'axaj, tatz'ib'aj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl ronojel ri xtikinojij.

Tasik'ij jun b'ey chïk chi kiwäch ronojel ri tzijonïk, tikicha' rije' ri rub'i' chupan ronojel ri xkinojij. Tab'ij chi ke ri rub'i' tz'ib'an chi ruwäch ri wuj.

Tikijaqa' ri kiwuj, tikitz'eta' ri achib'äl k'o chi ruwäch ri lajuj rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, tikib'ij kib'i' konojel ri achib'äl yerutz'et; tikib'ij achike nub'än ri achin, tikib'ij wi ütz b'anob'äl ri najin chi rub'anik, xa ma ütz ta nub'än ri achin. Tikib'ij chuqa' achike roma ke.ri' nikib'ij.

Wi man junan ta kinojib'al ri ak'wala' pa ruwi' ri achib'äl, jeb'el tasolo' chi kiwäch ri na'oj nub'än ri achin. Ütz chuqa' tikik'utuj chi ke kite' kitata', kati't kimama' achike nikib'ij rije' chi rij ri b'anob'äl nub'än ri achin.

Tikijaqa' ri kiwuj pa ka'i' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, tikajlaj janipe' awän e k'o, janipe' äj e k'o, janipe' al e k'o. Jumul tiketamaj rutz'ibaxik ri maya ajlab'äl, tikitz'ib'aj kajlab'al ri jujun achib'äl.

awän	äj	al
jun	jun	jun
ka'i'	ka'i'	ka'i'
oxi'	oxi'	oxi'
kaji'	kaji'	kaji'
wo'o'	wo'o'	wo'o'
waqi'	waqi'	waqi'
wuqu'	wuqu'	wuqu'
waqxaqi'	waqxaqi'	waqxaqi'
b'eleje'	b'eleje'	b'eleje'
lajuj	lajuj	lajuj
	julajuj	julajuj
	kab'lajuj	kab'lajuj
	oxlajuj	oxlajuj
	kajlajuj	kajlajuj
		wolajuj
		waqlajuj

wuqlajuj
waqxaqlajuj
b'elejlajuj
juk'al
jun rukak'al
ka'i' rukak'al
oxi' rukak'al
kaji' rukak'al
wo'o' rukak'al

Tikitz'aqatsaj re jujun molaj ch'ab'äl re'. Tikikanuj chi ruwäch ri kiwuj ri ch'ab'äl xketz'aqatsan.

Konojel ri achi'a' k'o chi niketamaj ... ______________________________

____

Konojel ri achi'a' ketaman yematyoxin chi re ri ... ______________________________

____

Taq yalan jeb'el jöb' ... ______________________________

Taq e k'ïy al yeb'e pa ... ______________________________

Taq yeq'ajan ri ... ______________________________

Ri alab'o' yexuke' taq ... ______________________________

Nikitün ri kiq'a' richin ... ______________________________

Chuqa' nikelesaj ri kipawi' taq yech'o'n rik'in jun ... ______________________________

______________________________ jun ... ______________________________

Xa xpe ri ... ______________________________

Xa xpe ri ... ______________________________

Xa xpe ri ... ______________________________

Roma ri achin wakamin man nitzijon ta chïk rik'in ri ... ______________________________

Taq xkitz'aqatsaj yan re jujun molaj ch'ab'äl re', jeb'el tasolo' chi kiwäch re jujun na'oj xkitz'aqatsaj, ke'asolo' ri k'ayew taq ch'ab'äl.

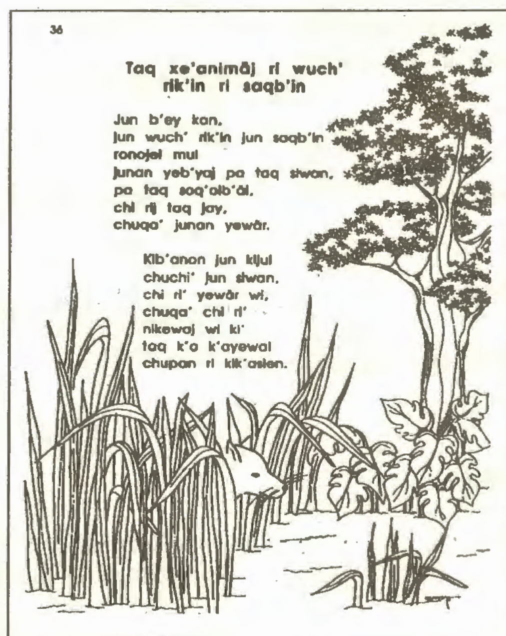
Wi k'o jun ak'wal nirajo' nusik'ij ronojel ri tzijonïk chi kiwäch ri rachib'il, tub'ana'; wi k'o jun ak'wal nirajo' chöj nutzijoj, tub'ana'.

Ütz yekaq'omaj ri achib'äl e k'o chi ruwäch ri wuj, chuqa' kekib'ij kib'i' ri jujun achib'äl.

Tib'ekitzijoj ri ak'wala' chi ke kite' kitata', kichaq' kinimal re tzijonïk re'.

RURAYB'ÄL TIJONĨK

Tiretamaj ri ak'wal achike yek'atzin wi ri jujun retal tz'ib'anĩk yerïl chupan jun tzijonĩk, tiretamaj nub'än ruwachib'äl ri nub'ij ri tzijonĩk.

36

Taq xe'animäj ri wuch' rik'in ri saqb'in

Jun b'ey kan,
jun wuch' rik'in jun saqb'in
ronojel mul
junan yeb'yaj pa taq siwan,
pa taq soq'olb'äl,
chi rij taq jay,
chuqa' junan yewär.

Kib'anon jun kijul
chuchi' jun siwan,
chi ri' yewär wi,
chuqa' chi ri'
nikewaj wi ki'
taq k'o k'ayewal
chupan ri kik'aslen.

RETAL ETAMANĨK

Xretamaj ri ak'wal achike yek'atzin wi ri retal tz'ibanĩk xretamaj xub'än ruwachib'äl ri nub'ij ri tzijonĩk.

RUXAQ WUJ

/ (36 - 41)

RUB'EYAL TIJONĨK

Tikijaqa' ri ak'wala' ri kiwuj, tikitz'eta' ri rub'i' ri tzijonĩk, tikinik'oj ronojel ri achib'äl e b'anun.
Tikinuku', tikib'ij achoq chi rij kami xtib'ech'o'n wi re tzijonĩk re'. Rat, ke'awak'axaj; tab'ij chi ke chi ronojel ri xkib'ij yalan ütz, xa xe k'a k'atzinel chi niqasik'ij ronojel ri tzijonĩk richin niqetamaj achike nub'ij re tzijonĩk re'.

Tikitz'eta' rije' ri ruwa wuj, tikisik'ij pa kiyonil, rat kow tasik'ij chi kiwäch ri tzijonĩk.
Tikib'ana' jun jux chi kixe' ri ch'ab'äl man ketaman ta kiq'ajarik.
"Taq xe'animäj ri wuch' rik'in ri saqb'in."
Jun b'ey kan ...

Tikitz'eta' chi e k'o k'ïy retal ri tz'ib'anĩk chupan re tzijonĩk re', tiketamaj achike yek'atzin wi:

Re' (,) nik'atzin richin yatuxlan jun xti ko'öl ramaj.

Re' (;) nik'atzin richin yatuxlan jun xti loman ramaj.

Re' (.) nik'atzin richin yatuxlan jun xti nim ramaj, nuq'alajirisaj chi xk'is rub'ixik jun tzij richin nichap chïk el jun.

Re' (" ") retal chi ri tz'ib'an chi kikojöl kan ja ri' xb'itäj.

Re' (¡ !) retal chi ri tz'ib'an chi kikojöl nuq'alajirisaj kikoten, b'is, xib'iri'l, jun tzij kan k'atzinel chi nab'än.

Re' (¿ ?) retal ri tz'ib'an chi kikojöl xa jun k'utunĩk.

Re' (—) retal chi jun tzijonĩk chi kiwäch jun ka'i', oxi' winaqi', chikopi', achike na ri yetzijon.

Takanuj chupan tzijonĩk akuchi' e k'o wi chi kijujunal ri retal tz'ib'anĩk, tasik'ij chi kiwäch ri ak'wala', tikisik'ij rije'; k'a ri' tak'utuj chi ke wi jeb'el xq'ax chi kiwäch, wi jeb'el xb'e'apon pa kiwi' ri yek'atzin wi ri jujun retal tz'ib'anĩk.

Tasik'ij jun b'ey chïk chi kiwäch ri ak'wala' ronojel ri tzijonïk richin nikicha' rije' achike chöj achib'äl xtikib'än: jun ak'wal nub'än rub'anob'al ri wuch', jun chïk rub'anob'al ri saqb'in, jun chïk rub'anob'al ri utiw. Ke'ato' chi rub'ixik ri xtikib'ij, chi rub'anik ri xtikib'än.

Jun chïk molaj ak'wala' tikib'ana' kiwachib'äl ri oxi' chikopi'. Wi e k'o jujun chïk molaj nikajo' nikib'än, tikib'ana'.

Tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke ri ak'wala':

¿Achike kib'i' ri oxi' xtaq chikopi' yetzijöx chupan re tzijonïk re'?

Ri kib'i' ri oxi' xtaq chikopi' ja re':
wuch'
saqb'in
utiw.

¿Achike ri ütz kin'aoj xkib'än?
Ri ...

¿Achike roma?
Roma ...

¿Achike ri man ütz ta runa'oj xub'än?
Ja ri ...

¿Achike roma?
Roma ...

¿Achike oyowal e qatz'eton röj pa tijob'äl?
Ja ri ...

¿Qetaman xqajech'uj qi' chi kiwäch?
Ja' qetaman ..

¿Achike xqab'än?
Xoj ...

Jeb'el ke'awak'axaj konojel ri ak'wala', ticha' jun utziläj b'anob'äl richin nikib'än konojel ri ak'wala' pa tijob'äl.

Tib'ekitzijoj ri ak'wala' chi ke kite' kitata', kichaq' kinimal re tzijonïk re'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal kerukusaj ri k'ayew taq tzij e k'o chi ruwăch ri wuj, tiretamaj chuqa' achike rub'ixik nib'ïx pa rutinamit, pa juley chïk tinamït.

RETAL ETAMANÏK

Yerukusaj ri ak'wal ri k'ayew taq tzij, chuqa' ri kib'ixik pa rutinamit, pa juley chik tinamït.

42

Kisolb'al k'ayew taq tzij

al. Ri al, jun ajxik' chikŏp achi'el jun ajch'ak (xik) rub'anikil. Pa taq ik' ab'ril yeb'e pa ruqajb'ăl q'ij richin nikijăq ri jŏb'. Pa taq noviembre yetzolin pa releb'ăl q'ij richin nikitz'apij ri jŏb'.

antun ch'ŏk, ajtun ch'ŏk. Antun ch'ŏk rub'i' ri achij ch'ŏk q'eq rij.

-b'a'on. Ri tz'i nib'a'on chi kij ri ŏk'.

b'onil rij, rutzub'al. "¿Achike rub'onil ri awăk' năna?". "Q'eq rub'onil (q'eq rij)".

ch'ab'. Ch'ab' nib'ïx chi re jun kotokïk che', ri k'o jun k'an pa taq rutza'n, richin nuk'ăq ri raich'ab'.

kaqkŏj. Kaqkŏj nib'ïx chi re ri b'onil man kan ta kăq, xa chaj jub'a'.

-purij, -b'a', -k'apij. Nupurij, nib'ïx chi re taq ri eyaj nok pa ti'ij. Ri tz'i' xupurij raqăn ri ak'wal.

qo'ch. Ri qo'ch jun chikŏp ri nuya' ruk'u'x ri loq'olăj ixim. Jun qo'ch, achi'el jun antun

RUXAJ WUJ

•• •• / •• ••• (42 - 43)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri kiwuj, tikinik'oj ronojel ri tz'ib'an chi ri'.

Ke'asolo' kij re k'ayew taq tzij re' chi kiwăch ri ak'wla', ri e k'o pa ruk'isib'ăl rŭxaq wuj.

Tikik'utuj chi ke ri kite' kitata' wi ke re' rub'ixik pa kitinamit, achike kib'ixik pa jun chïk tinamït.

Chi ruwăch kitz'ib'ab'ăl wuj tikitzib'aj ri ch'ab'ăl junan kiq'ajarik ri xtib'ïx chi ke.

Tab'ana' chi ri ak'wal kerukusaj ri k'ayew taq tzij taq nitzijon.

Ronojel q'ij tukanuj jun k'ayew tzij chupan ri ruwuj, k'a ri' tukanuj ruq'ajarik chupan ri kisolb'al k'ayew taq tzij.

Tikitz'ib'aj jun xti ko'ŏl tzijonïk richin yekikusaj ri k'ayew taq tzij e tz'ib'an wawe'.

Wi e k'o jujun ak'wala' man jani yetikïr ta yekikusaj ri k'ayew taq tzij, ke'ato'.

Jeb'el kekak'axaj kati't kimama', kite' kitata' richin nikitz'ib'aj lajuj k'ayew taq tzij chi ruwăch jun wuj.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri "Rucholajen re taq tzij".

RETAL ETAMANÏK

Xretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri "Rucholajen ri taq tzij".

44

Rucholajen re taq tzij

Ri ti b'ixanel xi'l	5
Ri loq'oläj che'	6
Ri q'ij xk'ule'	8
Taq ri xar xreleq'aj rupawi' ri antun ch'ök	11
Ri k'asonel mama'	12
Ri ti samajel sanik	14
Ri samajel sutz'	16
Ri chikopi'	18
Ri t'üq nikikot	20
Ri ti palamax	22
Ri ti nowinäq sanik	24
Ri kumätz rik'in ri xakoq'a'	26
Taq yeq'ax ri al	31
Taq xe'animäj ri wuch' rik'in ri saqb'in	36
Kisolb'al k'ayew taq tzij	42

RUXAJ WUJ

44

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri kiwuj, tab'ij chi ke chi ri "Rucholajen re taq wuj" k'atzinel richin chanin nawïl jun tzijonïk.

Tikisik'ij ronojel ri tz'ib'an wawe', chuqa' tikib'ij rajlab'al ri ruxaq wuj akuchi' e k'o wi re jujun tzijonïk, tikib'ij pa qach'ab'äl.

Kekikanuj ri tzijonïk chupan ri kiwuj, pa ruxaq wuj akuchi' nub'ij wi ri ajlab'al.

Tikikanuj ri tzijonïk ri yalan xqa chi kiwäch, tikisik'ij pa kiyonil; k'a ri' tikitz'ib'aj jun ka'i' tzij pa ruwi', xa xe ri nikinataj chuqa' tikib'ana' ri achib'äl e b'anun chi ri', chi ruwäch jun ruxaq wuj.

Wi k'atzinel; ke'ato' rat, tikito' ki' rije' chi kiwäch konojel.

RUCHOLBA'L WUJ

	Rajlab'al ruxaq wuj.
RUTZIJOB'AL WUJ	•••

RI XOKOQ'A'
RUSAMAJIB'AL TIJONEL

Rij ri wuj	••••
Ruxaq wuj • (1)	• / —
Ruxaq wuj •• (2)	••• / —
Ruxaq wuj ••• (3)	•••• / —
Rl ti b'ixanel xi'l	• / — —
Ri loq'oläj che'	••• / — —
Ri q'ij xk'ule'	— — —
Taq ri xar xreleq'aj rupawi' ri antun ch'ök	•• / — — —
Ri k'asonel mama'	•••• / — — —
Ri ti samajel sanïk	• / •
Ri samajel sutz'	• / •••
Ri chikopi'	• / ••••
Ri t'üq nikikot	• / —
Ri ti palamax	• / •• / —
Ri ti nowinäq sanïk	• / •••• / —
Ri kumätz rik'in ri xokoq'a'	• / • / — —
Taq yeq'ax ri al	• / ••• / — —
Taq xe'animäj ri wuch' rik'in ri saqb'in	• / — — —
Kisolb'al k'ayew taq tzij	• / •• / — — —
Rucholajen re taq tzij	• / ••• / — — —

Universidad Rafael Landivar Guatemala
-1961-